

УДК: 378.1:37.123:005.336.5

Троїцька Т.С., Кучина Л.І.

**МЕТАТЕОРЕТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СПОСІБ РОЗВИТУ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ПЕДАГОГІВ**

Постановка проблеми. Підготовка компетентних фахівців, професіоналів здатних до філософського осмислення життя, є одним з основних завдань, поставлених перед системою освіти України. Згідно з державними документами (Закон України “Про вищу освіту”, “Державною програмою “Вчитель”, “Державною національною

програмою “Освіта” (“Україна XXI століття”) та іншими сучасними документами, зокрема, деклараціями Болонського процесу передбачається переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості. У цьому контексті потребує значної уваги питання професійного зростання педагогів, зокрема формування його комунікативної компетентності, оскільки перед сучасним педагогом в цій сфері виникають найрізноманітніші труднощі та проблеми. У педагогічній науці та практиці виникли певні суперечності, зокрема, сучасні педагоги, які оволоділи предметними знаннями, технологіями, не завжди мають можливість реалізувати особистісні (світоглядні) позиції, програми, ментальне, ірраціональне ставлення до світу. В теоретичній і в практичній площині вирішення поставлених завдань залежить від зміни мотиваційної, змістовної, процесуальної та інших складових навчання, від перегляду особливостей організації цього процесу, в якому орієнтиром є відхід від вимоги щодо накопичення знань до потреби їх здобуття та осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певною мірою, на нашу думку, ця суперечність розв’язується на теоретичному рівні. Проблеми сприйняття світу, бачення явищ, їх оцінки та аналізу розкривались у працях філософів К.Отто, Ю.Хабермас, К.Черрі), психологів (Г.Балл, Л.С.Виготський, Г.Костюк, Л.Петровська, В.Семиченко), педагогів (А.Макаренко, С.Русова, В.Сухомлинський, К.Ушинський), соціологів (Г.Андрєєва, М.Качан). Ця проблема та пов’язані з нею стали предметом уваги філософів освіти В.Андрущенко, В. Кременя, В.Розіна, В.Стьопіна, Г.Юдіна та інших. Теоретичні основи розвитку мисленевих процесів розкриті в наукових працях О.Леонтьєва, І.Страхова, Л. Савенкової. Питання діалогічної взаємодії вчителя і учня вивчали М.Бахтін, О.Виговська, О.Савченко, І.Бондар. Дослідження О.А.Дубасенюк, Н.В.Кузьміної, К.Платонова, О.Щербакова довели діалектичний зв’язок

розвитку мисленнєвих процесів з іншими складовими майстерності майбутнього вчителя: професійною спрямованістю, педагогічною технікою, зі здібностями тощо [1, с. 160]. У дисертаційних роботах Л.Вовк, Н.Колосової О.Кузнецової Г.Трофімова досліджуються психологічні та педагогічні аспекти розвитку комунікативних вмінь вчителів. Досліджуючи значення методології педагогіки, слід звернути увагу науковців і освітян-практиків на той факт, що методологія педагогіки значною мірою вивчається як окремий випадок загальної методології науки, що базується на критичному раціоналізмі.

Відомо, що така ситуація зумовлена історично. Уже в радянський період вітчизняної історії, з початком “хрущовської відлиги”, відбувалась постійна інтеграція чи взаємодія вітчизняної науки з світовою. Однак, ця взаємодія поширювалася виключно на галузі точних фізико-математичних та інженерно-технологічних наук і була зумовлена, на нашу думку, певними причинами. Перша прагматична причина крилася в тому, що в постреволюційній Росії, яка була охоплена пафосом побудови нового суспільства, практично вся наука, і педагогіка і психологія, включно, були поставлені державою на службу реалізації цього великого проектного завдання. Науково-технічний прогрес, який міг бути обґрунтований тільки на фундаменті точних наук, вимагав розробки саме такого типу знань, незалежно від сфери впровадження – чи це промислове виробництво машин і механізмів, чи вивчення космосу, світу природи, суспільства і людини.

Другою причиною певного ігнорування ролі філософської методології ми вважаємо її минулу ідеологічну спрямованість. Вона полягала в тому, що “ідеологічний матеріалізм” існував як єдиний науковий світогляд і для обґрунтування цієї тези треба було мати науковий матеріал. Найбільш придатним для цього був матеріал саме

природничих наук, перш за все – фізики, на прикладах якої ілюстрували закони діалектики.

Певна причина полягала і в ідеологічній нейтральності точних наук. В структурі своєї проблематики вони не досліджували історичний матеріалізм – тобто концепції історії, що була основою радянської ідеології, а гуманітарні науки були науками про “історичний досвід”, про суспільство, про індивідум. Їхнє проблемне поле, їхня методологія підривали сцієнтистське, негуманітарне, неісторичне, за своєю сутністю, розуміння історії, що утвердилось у радянський час. Виявлення якісної своєрідності людського світу як дійсності особливого виду обмежувало використання інженерно-технологічно-проектної парадигми у з’ясуванні проблем людини і людського суспільства. Саме тому, мабуть, ми відстали від розвитку гуманітарної думки в світовій науці, у той час, як праці з теорії, історії та методології суспільних наук сучасних теоретиків та істориків (Т.Куна, К.Поппера, І.Лакатоса, П.Фейєрабенда та інших) хоч з деякою, іноді значною затримкою, все ж видавались і сприймались науковою спільнотою ще в епоху застою.

Підсумовуючи вище сказане, зауважимо, що сьогодні ми чекаємо від філософії осягнення всього життєвого досвіду, його “виправдання”, його прояснення і збагачення. Така ж цілісність у поглядах на життя потрібна і педагогіці, яка повинна бути “живою”, і педагогічній науці, яка повинна стати адекватною потребам життя. Поки що, на нашу думку, мають місце декларації і сподівання. Цього можна було б запобігти, якщо б наукова спільнота звернула увагу на філософську методологію, оскільки всім відомо, що вона, а точніше філософія, посідає провідне місце в методології, і цього факту не заперечує жоден вчений незалежно від його розуміння методології [5, с. 45].

Самостійний статус філософської методології пояснюється ще й тим, що вона містить онтологію, яка моделює світ. Тому на методологію

покладається завдання виявити зразки всіх видів, типів, форм мислення, на основі чого вона стане реальною можливістю для розв'язання екзистенційних питань.

Отже, коли проблеми не можуть бути розв'язані старими методами чи об'єкт, що вивчається має таку природу, до якої старі методи не можна застосувати, тоді умовою розв'язання задачі стає створення нових засобів і методів. Методи в дослідженні є одночасно і передумовою, і продуктом, і запорукою успіху, залишаючись необхідним засобом аналізу. У сучасній науці існують спроби розробити теорії, що є сумою типових методологічних досягнень чи прорахунків, наприклад, теорії помилок, вибору гіпотез, планування експерименту, багатофакторного аналізу тощо. Але, на нашу думку, всі ці теорії базуються в основному на статистичних закономірностях і свідчать про концептуалізацію методології, яка не задовольняється тільки емпіричним дослідженням і використанням різноманітних методів, а у межах її з'являються спроби створити модель інновацій і супутніх процесів.

Результати дослідження та їх обговорення. На сучасному етапі науки, який отримав назву постнекласичного, надзвичайно актуальним є виділення специфічних засобів методологічного засвоєння дійсності, оскільки в умовах нестабільного світу про жорсткі нормативи і детермінації навряд чи правомірно вести мову.

Сучасна методологія визнає обмежену універсальність своїх традиційних методів. Принциповому переосмисленню підлягає і експеримент, який вважають найбільш характерною рисою класичної науки, але він не може бути використаний у мовознавстві, історії, астрономії, у медицині та інших науках з етичних міркувань. Часто мова йде про експеримент, що базується на теоретичній концепції, і передбачає роботу над деякими ідеальними конструкціями, проте, він вже не зовсім належить до відомства емпіричного, а являє собою наслідок теоретичного рівня руху думки. У сучасну методологію вводять поняття “нестроге мислення”, яке є можливістю евристичного

використання всіх відомих способів засвоєння матеріалу. Воно відкриває можливість за допомогою мисленнєвих операцій отримати панорамне знання і панорамне бачення результатів його функціонування [5, с. 252].

Сучасна наукова теорія поряд з аксіоматичним базисом і логікою використовує також і інтуїцію, тому методологія реагує на це визначенням ролі інтуїтивного судження. Тим самим скорочується “прірва” між гуманітарними і природничими науками. Завдяки досягненням комп’ютерної революції вчені все більше звільняються від формально-логічних операцій і передають їх машині, отримуючи нові можливості для творчості. Це сприяє розширенню поля об’єктів і процесів, що досліджуються, прийняттю нестандартних рішень і застосуванню нетрадиційних підходів [5].

Сьогодні все частіше говорять про рівень методологічної культури суспільства. Ті, хто приймає рішення, не хочуть йти шляхом спроб і помилок, а віддають перевагу методологічному забезпеченню очікуваного результату і виявленню спектра способів його досягнення. До способів отримання цього результату, хоч він і перебуває у сфері прогнозування й передбачення, все ж висувуються вимоги наукової обґрунтованості. Методологічна культура репрезентується методологічною свідомістю вченого і перетворюється на чинник його діяльності, органічно вплітається в пізнавальний процес, підсилює його методологічну озброєність і ефективність.

Якщо компетентність – це загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню [4, с. 64], а основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є:

- комунікативні (опанування важливого усного і писемного спілкування, оволодіння кількома мовами);

- інформаційні (оволодіння вміннями здобувати інформацію, осмислювати її);

- соціальні (щодо формування цінностей демократичного суспільства, громадянських якостей особистості);
- полікультурні (розуміння несхожості людей, культур);
- саморозвитку та самоосвіти (потреба і готовність постійно навчатись) [2, с. 160], то метою дослідження є розгляд необхідності розвитку мета теоретичного мислення майбутнього вчителя для досягнення в перспективі комунікативної компетентності.

Поступова переорієнтація на особистісно-орієнтований підхід до навчання та на комунікативно орієнтовану методику викладання навчальних предметів змінює спрямованість етико психологічних відносин учителя з учнем. Тільки вчитель з розвинутою комунікативною компетентністю, як правило, орієнтує на діалогічну стратегію педагогічної взаємодії, спільну діяльність до досягнення конструктивних результатів [3, с. 19]. Таким чином, комунікативна компетентність учителя є складовою педагогічної майстерності і тому проблема формування комунікативної компетентності набуває особливої актуальності. Вищезазначене дає підставу констатувати, що в теорії і практиці розроблено структуру, зміст комунікативних умінь учителя, психологічні умови їх розвитку, накопичено певний досвід розвитку комунікативних умінь у системі підготовки майбутнього вчителя, проте, недостатньо розробленою залишається проблема розвитку метатеоретичного мислення в процесі викладання педагогічних дисциплін.

Поштовхом для досліджень стають певні суперечності: між вимогами суспільства щодо компетентності майбутніх вчителів і якістю такої підготовки у ВНЗ; між декларуванням необхідності покращення підготовки фахівців і відсутністю спеціальних нових технологій, рекомендацій, методів і як результат – використання старих методів і технологій суб'єкт-суб'єктного навчання, які виключають діалог; між намаганням досягти ефективності в навчанні і вихованні студентів тільки за рахунок зовнішнього впливу; між необхідністю усвідомлення зміни методологій, що орієнтовані на сцієнтизм на світоглядні, моральні і пануванням старих стереотипів.

Саме тому розвиток комунікативної компетентності потребує зовсім іншого мислення (за змістом і за формою), яке останнім часом називають “нове педагогічне мислення”, провідною детермінантою якого стає метатеоретичне мислення, яке розуміють як сукупність правил, що можуть змінюватись згідно з конкретно-історичним станом, культурою, ментальністю особи. Ці позиції мають назву архетипів. Невизначеність, хаосомність, інтерпретація контексту замість тексту є ознаками такого мислення. Саме тому, по-перше при вивченні історії педагогіки слід дуже добре знати контекст для аналізу тексту. По-друге, в історії педагогіки іноді значущими можуть бути ті факти і той досвід, який для того часу і того суспільства таким не був. Отже метатеоретичне мислення - сукупність принципів, що на конкретному історичному етапі розвитку є певним способом теоретичної діяльності для пояснення явищ, визначають вибір засобів цієї діяльності, а також формують бачення світу [4, с. 115].

Аналіз результатів дослідження. Специфіка викладання педагогічних дисциплін уможлиблює, на наш погляд, розвиток діалектичного мислення у майбутніх педагогів. Адже безперечно, що саме розгляд педагогічних явищ, фактів дозволить мислити не лише в площині репродукції і навіть не в площині людської (“життєвої мудрості”, “здорового глузду”), бо і вони є відносними, а досягати філософського рівня. З падінням духовної якості життя, коли суспільні ідеали примітивізуються, “життєва мудрість” секуляризується – спрощується. Так, наприклад, відбувалась заміна основної ідеї християнства духовного примирення – мудрістю боротьби, а вже в другій половині ХХ століття “життєвою мудрістю” радянської людини стала “мудрість користі”, яка з 1990 року, на жаль, є офіційною ідеологією. І тому, якщо “життєва мудрість” базується на ідеях егоцентризму і особистої користі, євангельська – на ідеї любові, то об’єктивним поглядом буде – філософський, а саме діалектичне мислення, що допоможе уникати однобокості. Для цього необхідно є колізійність - здатність знаходити і

аналізувати глибокі причини подій, внутрішні джерела, зв'язки, механізми розвитку та прояви сутності. Крім того слід використовувати можливості варіативного (дихтомічного) мислення, яке передбачає вміння в кожній типовій ситуації знайти альтернативу рівноможливість.

Слід акцентувати, що сучасна філософія вважає, що особливістю гуманітарного мислення (в порівнянні з “класичним” суспільно науковим) є визначення високого ступеню невизначеності, існування в системі невизначеностей, ймовірнісний характер дії закономірностей. З цієї точки зору в гуманітарних галузях відсутні категорії “правильно-неправильно”, а є – “переконливо-непереконливо”, “логічно-нелогічно”.

Ймовірно, діалектичний підхід є важливим, але не універсальним принципом педагогічного мислення, бо воно може ускладнити спроби вибору в проблемних ситуаціях, адже дозволить бачити переваги недоліків і недоліки переваг варіантів. Слід не ігнорувати найважливішого правила ієрархічного підходу: щоб здійснити вибір, слід мати уявлення не тільки про рівноможливість, але і про “вище”, “нижче”, “суттєве”, “несуттєве”, “більш позитивне”, “менш позитивне”. На жаль, викладання педагогічних дисциплін, зокрема “Історія педагогіки” часто має вигляд прописних істин, декларованих положень, що обмежує пошук, світоглядну позицію, особистісне зростання. Особливістю викладання дисципліни “Історія педагогіки” повинна бути спрямованість на формування метатеоретичного мислення, адже посилення філософської складової в підготовці майбутнього вчителя є базою для розвитку особистості фахівця, адже життя вимагає не лише знання фактів (історичний підхід), а й спрямування на певне усвідомлення причин, наслідків, детермінант, рефлексії та діалогу в площині “Минуле-Сучасне”. Метатеоретичне мислення передбачає вихід з жорстких канонів наукової реальності, різнобічний аналіз конкретної об'єктивної реальності з урахуванням амбівалентності світу, усвідомлення певних закономірностей. Ймовірно, певні факти в іншій реальності на основі

світоглядної варіативності можуть набувати зовсім інших відтінків у тлумаченні, якщо при цьому мати на увазі певний досвід, ментальність, культурну матрицю, архетипи.

Висновки. Результати нашого дослідження показали, що комунікативна компетентність майбутніх вчителів та її спрямованість на розвиток метатеоретичного мислення може ефективно розвиватись в умовах чітко змодельованої структури підготовки фахівців. Розвиток комунікативної компетентності ми розглядаємо як педагогічний процес, що здійснюється в процесі реалізації особистісного потенціалу, полягає сприйнятті себе як суб'єкта навчання, осмисленні педагогічних подій та явищ. Актуальним є перегляд форми спілкування в системі “Викладач-Студент” з застарілої – вимога репродуктивних знань, до сучасної – діалогічної. Ця зміна характеру спілкування, безперечно є основною серед інших умов практичного впливу на підготовку майбутніх.

Умовою формування метатеоретичного мислення майбутніх вчителів при викладанні педагогічних дисциплін є намагання відтворювати історичне і сьогоденне буття людини, яка навчається і яка навчає, таким чином, що загальні норми і правила перетворюються: по-перше, у з'ясування суто людських проблем; по-друге, у спроби врахування ментальних та культурних проблем, типів мислення; по-третє, в усвідомлення нелінійності, хаосомності, невпорядкованості, нескінченності, амбівалентності розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубасенюк О.А. Методи формування професійної умілості майбутніх вчителів / О.А.Дубасенюк // Шлях освітян. – 1998. – № 3. – С.37 – 40.
2. Дубасенюк О.А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія / О.А.Дубасенюк, Т.В.Семенюк, О.Є. Антонова. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.

3. Зимняя И. Ключевые компетенции и новая парадигма результата образования / И.Зимняя // Дайджест педагогічних ідей та технологій. – 2003. – № 4. – С.18 – 27.
4. Петровская Л.А. Компетентность в общении / Л.А.Петровская. – М.: МГУ, 1989. – 216 с.
5. Троїцька Т.С. Філософський метод у розвитку метатеоретичного мислення майбутнього педагога / Т.С.Троїцька // Гілея. – 2007. – № 9. – С.111 – 118.

АНОТАЦІЯ

Троїцька Т.С., Кучина Л.І. Метатеоретичне мислення як спосіб розвитку комунікативної компетентності майбутніх вчителів. У статті розкривається сутність впливового компонента формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів – метатеоретичного мислення. У комплексі всіх форм мислення метатеоретичний його різновид сприяє формуванню інтегративної якості майбутнього педагога – спілкуванню на основі світоглядно-ментальних, розумових та емоційних, раціональних та ірраціональних чинників світосприйняття і світорозуміння. Автори експлікують значущість цього феномена в процес викладання дисципліни “Історія педагогіки”.

Ключові слова. *Комунікативна компетентність, майбутній педагог, філософська методологія, метатеоретичне мислення.*

АННОТАЦИЯ

Троїцкая Т.С., Кучина Л.И. Метатеоретическое мышление как способ развития коммуникативной компетентности будущих учителей. В статье рассматривается сущность важного компонента формирования коммуникативной компетентности будущих педагогов – метатеоретического мышления. В комплексе всех форм мышления именно метатеоретическое способствует формированию интегративного качества будущего педагога – общения на основе мировоззренчески-ментальных,

умственных и эмоциональных, рациональных, иррациональных составляющих мировосприятия и миропонимания. Авторы эксплицируют значение этого феномена в процесс преподавания дисциплины «История педагогики».

Ключевые слова. Коммуникативная компетентность, будущий педагог, философская методология, метатеоретическое мышление.

SUMMARY

Troitska T.S., Kuchina L.I. Metatheoretical thinking as the way of future teacher's communicative competence development. In the article the essence of important component of forming the communicative competence of future teacher's - metatheoretical thinking is considered. In the complex of all thinking forms it is metatheoretical one which helps to form the integrative quality of future teacher – communication on the basis of world view and mental, intellectual and emotional, rational and irrational components of world perception and world understanding. Authors explicate the value of this phenomenon in the process of teaching the discipline "History of pedagogics".

Key words. *Communicative competence, future teacher, a philosophical methodology, metatheoretical thinking.*